

It has been investigated that the problem of improving the professional and psychological training of the National Police Staff of Ukraine is extremely actual; is considered as socially significant; focuses on ensuring law and order and dangerous and extreme nature of their activity and constantly increases level of complexity of the conditions and factors that accompany social changes. The high requirements to the level of professionalism of these professionals require purposeful development of personal and professional skills, excellent managing of the system of theoretical and applied knowledge, ability to apply them in practice under any conditions, regardless of the specifics of their activity.

Today's realities give grounds to say that nowadays there is a very important issue of finding ways to improve law enforcement activity and the quality of police training as a new generation. It is obvious that this process can be successful only when all entire scientific community will join the understanding of all the problems that exist in the System of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and will work on the recommendations of their activity.

Key words: *concept, reforming, law enforcement training, staff policy in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, professional selection and professionalization of law enforcement officers, international experience of police training, restructuring and modernization of law enforcement activity.*

Стаття надійшла 24 травня 2017 р.

УДК 159.922

З. Я. Ковальчук

ВПЛИВ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН НА ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

Проаналізовано вплив складних життєвих обставин на психічний розвиток дитини. Охарактеризовано поняття «складні життєві обставини». З'ясовано, що психічний розвиток дитини у складних життєвих обставинах залежить від впливу середовища, де виховується дитина-сирота; недоліків в організації педагогічних процесів у закладах державної опіки тощо.

Ключові слова: *психічний розвиток, складні життєві обставини, сирітство, дитина, суспільство.*

Постановка проблеми. Українське суспільство перебуває у де-стабілізаційній фазі свого розвитку, що виявляється не лише у соціально-політичній кризі, а й у кризі сімейних відносин, вихованні та становленні нового покоління українців.

Занепокоєння викликають особливості соціалізації дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Нормативно-правова база та система соціального захисту дітей потребує суттєвого вдосконален-

ня та підвищення свого рівня ефективності на практиці, що сприятиме врахуванню психологічних особливостей розвитку дітей у несприятливих обставинах життя. Оскільки без цього не можливо розробити надійний та ефективний комплекс заходів щодо соціально-психологічного супроводу таких дітей.

Стан дослідження. Аналіз класичних концепцій психічного розвитку особистості дає змогу визначити його як лінійний, стадійний, поступальний, спіралеподібний, синхронний, або як гетерохронний, гетерогенний процеси (В. Штерн, Ж. Піаже, Д. Локк). Натомість українські науковці В. Давидов, Г. Костюк, С. Максименко зазначають, що важливим моментом психічного розвитку індивіда є його індивідуальність і перебудова процесу навчання. У дослідженнях Є. Черепанової, Є. Ейдеміллера, Л. Орбан-Лембрик акцентовано на виявленні дисфункціональності в дитячо-батьківських взаєминах, що негативно впливає на психічний розвиток дитини. Д. Віннікот, В. Ослон, Дж. Боулбі, досліджуючи особливості психічного розвитку особистості, виявили, що депривація як психологічний феномен негативно впливає на нього і може призвести до особистісних розладів.

Проблемі психічного розвитку дітей в складних життєвих обставинах присвячено чимало психологічних досліджень у контексті: 1) психолого-педагогічних умов розвитку дитини (А. Прихожан, В. Слюсаренко, В. Яковенко та ін.); 2) сімейного виховання як оптимальної умови гармонійного розвитку дитини (Г. Гмайнер, П. Лесгафт, О. Макаренко, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський); 3) диференціальної психології, оскільки діти інтернатних закладів помітно відрізняються від тих, які виховуються в сім'ї, психофізіологічними характеристиками розвитку, формуванням міжособистісних стосунків, становленням емоційно-вольової та інтелектуальної сфер особистості (І. Дубровіна, Н. Краснова, М. Буянов, А. Кравченко, А. Андреєва, А. Шахматова, А. Прихожан, Н. Толстих, С. Мещерякова, М. Лисіна, О. Бодальова, І. Єжова, Дж. Боулбі, А. Адлер, А. Фройд, Р. Шпица й ін.). Проте маловивченим залишається явище соціального сирітства при живих батьках, які через складні соціальні та матеріальні проблеми перекладають відповідальність виховання власних дітей на державу.

Метою статті є соціально-психологічний аналіз психічного розвитку дитини в складних життєвих обставинах.

Виклад основних положень. Психологічний підхід до трактування психічного розвитку дитини засвідчує, що на особистість впливають і біологічні, і соціальні чинники, які діють не паралельно та незалежно один від одного, а впливають на людину одночасно та ком-

плексно, причому інтенсивність та якість їх впливів буває різною та залежить від багатьох обставин [1].

Л. Виготський зазначав, що на розвиток дитини негативно впливають умови її соціалізації, а сенситивним віковим етапом у цьому плані є молодший шкільний вік. Це безпосередньо пов'язано з актуалізацією кризи семи років, що виявляється в підвищеній чутливості до оцінок дорослих і вступом до школи [2].

Натомість Дж. Боулбі вважав, що для психічного розвитку дитини найбільш вирішальним є грудний вік (від 6 до 12 місяців). Оскільки саме на цьому етапі простежується взаємозв'язок між дитиною та мамою.

Беззаперечним залишається те, що сім'я є фундаментальною основою у психічному розвитку особистості дитини, позаяк у ній формуються важливі особистісні цінності, світоглядна позиція, духовно-моральний компонент, нормативність поведінки, особистісні якості тощо [3].

Відсутність сім'ї у дитини призводить до збільшення кількості державних сиротинців, будинків сімейного типу тощо, тоді дитина потрапляє у складні життєві обставини [4]. Звичайно це негативно відображається на психічному розвитку дитини, призводить до недовірливих стосунків із дорослими, дезадаптації, емоційної нестабільності тощо.

Нормативне забезпечення соціально-правового захисту дітей передбачається низкою нормативних документів, зокрема, Конвенцією ООН про права дитини, Сімейним кодексом України, Законом України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про соціальну роботу», Порядком розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, Інструкцією щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, Порядком взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, Порядком здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах [5].

Проте немає жодного нормативного регулювання щодо фінансової відповідальності батьків, які передають дитину на виховання державі, попередньо отримавши усі виплати при її народженні. А це

загалом 41 тисяча 280 грн., з яких перша частина – найбільша виплата – проводиться після народження дитини як перший внесок і становить 10 тисяч 320 грн. Уся інша сума допомоги виплачується кожного місяця окремо протягом трьох років і становить 30 тисяч 960 грн, тобто, по 860 грн щомісячно. Особливо «винахідливі» батьки отримують ці кошти, а дитина в цей час за заявою батьків про складні життєві обставини знаходиться під опікою держави.

Теоретико-психологічний аналіз проблеми засвідчує, що складні обставини в житті дитини негативно впливають на її психічний розвиток. Водночас від визначення таких обставин залежить диференціація методів роботи з дітьми в процесі надання їм соціально-психологічної допомоги.

Як зазначається у щорічному звіті Служби у справах дітей Львівської обласної державної адміністрації, відповідно до порядку виявлення та здійснення заходів щодо підтримки дітей, які опинились у складних життєвих обставинах до переліку таких обставин відносять:

- 1) жорстоке поводження з дитиною;
- 2) залишення дитини без батьківського піклування внаслідок розладу здоров'я батьків, осіб, які їх замінюють;
- 3) проживання сім'ї у неналежних для життя умовах, тривалий конфлікт у родині;
- 4) вияви девіантної поведінки дитини (асоціальної, кримінальної, аморальної, аутодеструктивної, суїцидальної, віктимної, адиктивної тощо);
- 5) перебування дитини в екстремальній життєвій ситуації.

У разі вивчення ситуації, визначенні потреб дитини та її сім'ї, ухваленні необхідних рішень потрібно врахувати:

- 1) історію перебування дитини в закладі освіти;
- 2) інформацію щодо самої дитини (вік дитини, характеристика поведінки, стосунки з іншими дітьми та фахівцями закладу освіти, виявлені чинники чи ознаки, які можуть вказувати на складні життєві обставини або ризики щодо їх виникнення);
- 3) інформацію щодо сім'ї дитини (наявність у дитини батьків або осіб, які їх замінюють, братів, сестер, інших родичів, їхнє місце проживання (перебування), стиль життя тощо);
- 4) відомості про житлово-побутові умови сім'ї;
- 5) відомості про потребу дитини у правовому захисті (наприклад, відсутність у дитини свідоцтва про народження);
- 6) іншу релевантну інформацію, яка може бути важливою для ухвалення рішення.

Отож складними визначаються такі життєві обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особистості, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності, з огляду на стан здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо).

Саме тому низка державних установ змушена проводити цілеспрямовану роботу з такими дітьми щодо їх психічного розвитку, адаптації до несприятливих умов навколишньої дійсності. Профілактична робота в цьому напрямі діяльності містить наступні компоненти:

1) первинна профілактика (загальна просвіта суб'єктів навчально-виховного процесу щодо жорстокого поводження, насильства, захисту прав). Проводиться з педагогічними працівниками, медичним і господарським персоналом закладом освіти, учнями та їхніми батьками;

2) вторинна профілактика проводиться з дітьми та їхніми сім'ями, у яких виявлено ознаки ризику потрапляння в складні життєві обставини. Це цілеспрямована діяльність з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь, навичок дорослих і дітей, роз'яснення сутності й відповідальності за жорстоке поводження з дітьми;

3) третинна профілактика проводиться з тими, хто постраждав від жорстокого поводження, з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює таке поводження, – соціальне навчання і контроль.

Проаналізуємо виявлені компоненти профілактичної та просвітницької роботи з окремими категоріями осіб детальніше. Зокрема *профілактична робота з педагогічними працівниками закладу освіти передбачає:*

1) просвітницьку роботу щодо знання прав і потреб дітей, особливостей взаємодії з сім'єю учня, неприпустимість жорстокого поводження з дітьми;

2) формування навичок виявлення ознак перебування дитини в складних життєвих обставинах і відповідного реагування;

3) формування толерантного ставлення до дітей з різних сімей;

4) попередження феномену професійного вигорання (навчання та організація правильного режиму роботи, відпочинку, консультації психолога, наявність кімнати емоційного розвантаження).

Щодо просвітницької роботи з батьками, то вона передбачає:

1) інформування про права та потреби дітей, права й обов'язки батьків щодо дітей, особливості розвитку дітей, родинного виховання;

2) неприпустимість жорстокого поводження з дітьми і насильства у сім'ї (сутність, наслідки, відповідальність);

3) формування толерантності, комунікативних умінь, навичок ухвалення рішень, прогнозування, управління собою.

Отже, головною метою соціальної сфери діяльності – реалізації на території країни державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності. Зокрема у Львівській області проживає 483 631 дітей, з них: 2 411 – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування (0,49%); 1 007 дітей, які опинились у складних життєвих обставинах (0,20%).

Водночас ведення статистики Служби у справах дітей Львівської обласної державної адміністрації дозволило виявити загальну кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування від 2010 до 2016 років. Зокрема станом на 31 грудня 2010 року таких дітей було 2 821, 2011 році їхня кількість зросла до 2 860, а 2012, 2013, 2014 роках зменшилося до 2 801, 2 790 та 2 690 відповідно. Схожа ситуація спостерігалась 2015 році – 2 543, а станом на 30 вересня 2016 року кількість сиріт становила 2 411. Отже, проведення комплексних заходів соціально-психологічного характеру, відкриття будинків сімейного типу призводить до зменшення кількості сиріт.

Аналізуючи дані про дітей, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, встановлено наступне: станом на 31 грудня 2010 року таких дітей було 1 425, у 2011 році збільшилося до 1 475, а 2012 – фактично стало 1 423. Починаючи з 2013 року, кількість дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, почала зменшуватися, а саме з 1 227 2013 році, 1 005 2014 році, 984 2015 році. Станом на 31 вересня 2016 року їхня кількість становила 1 007.

В Україні ведеться статистика у Єдиному електронному банку даних про дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В розділі «Діти» внесено інформацію щодо 11 787 осіб. Забезпечується раннє виявлення дітей, які опинились у складних життєвих обставинах. Протягом 9 місяців 2016 року у Львівській області поставлено на облік 289 таких дітей.

Кількість дітей, які поставлено на облік, з огляду на складні життєві обставини, станом на 2012 рік – 506; 2013 році – 322; 2014 – 351; 2015 – 395; 2016 – 289. Своєчасне виявлення дітей, які залишились без батьківського піклування, дає змогу вчасно надати їм статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування і поставити їх на облік. Зокрема у Львівській області протягом 9 місяців 2016 року статус дитини-сироти, дитини позбавленої батьківського

підклування надано 242 дітям. У попередні роки ситуація була такою: 2010 році – 552; 2011 році – 518; 2012 році – 410; 2013 році – 408; 2014 році – 365; 2015 році – 335.

Важливо зауважити, що протягом 9 місяців 2016 року виявлено два випадки порушень житлових і майнових прав дітей; направлено три позови до суду; в одному випадку відновлено право на житло; попереджено 22 випадки порушень житлових і майнових прав дітей. Аби запобігти поширенню соціального сирітства, безпритульності та бездоглядності протягом 9 місяців 2016 року в Львівській області проведено 704 профілактичних заходів та надано соціального захисту притулком для дітей СуСД ЛОДА – 134 дітям.

Позитивним є той факт, що державою створюються умови для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї. Так, протягом 9 місяців 2016 року збудовано один дитячий будинок сімейного типу, куди влаштовано трьох дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також одну прийомну сім'ю, в яку влаштовано трьох дітей зазначеної категорії. У функціонуючі прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу влаштовано 16 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У Львівській області функціонує 34 дитячі будинки сімейного типу та 99 патронажних сімей, в яких виховується 387 осіб зазначеної категорії. Нині під опікою/підклуванням громадян перебуває 1 838 дітей.

Кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу від 2010 року по 30 вересня 2016 року лише збільшувалося, зокрема: 2010 рік – 241; 2011 рік – 256; 2012 рік – 282; 2013 рік – 327; 2014 рік – 369; 2015 рік – 380; станом на 30 вересня 2016 року – 387. Кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у сім'ї, загалом на 2013 рік – 85,20%; станом на 2014 рік – 87,50%; станом на 2015 – 89,40%; станом на 30 вересня 2016 – 90,10%.

Отже інтеграція дитини-сироти у заклади опіки чи будинок сімейного типу з кожним роком збільшується, що дає підстави планувати надалі зведення до мінімуму, а в майбутньому – повне розформування державних дитячих будинків.

Висновки. Проблема сирітства не є новою для України і перебуває на державному рівні вирішення, реалізується через участь у створенні та забезпеченні функціонування сімейних форм виховання для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Отже, діти, які потрапляють у дитячі будинки, прийомні сім'ї, зазнають впливу складних обставин життя і, відповідно, це відобра-

жається на психічному розвитку дитини. Чинники, які визначають психічний розвиток дитини у складних обставинах життя, зводяться до анатомо-фізіологічних порушень центральної нервової системи (спадковість: алкоголізм, наркоманія тощо); впливу середовища, де виховується дитина-сирота; недоліків в організації педагогічних процесів у закладах державної опіки.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в психологічному аналізі фостерних сімей за кордоном і в Україні та виявленні різних видів депривацій у дітей-сиріт.

1. Ігнатенко К. В. Соціально-психологічні особливості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / К. В. Ігнатенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 4 (215). – С. 54–62.

2. Алексєєнко Т. Ф. Соціальна педагогіка: Теорія і технології: підручник для студ. вузів / Т. Ф. Алексєєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін.; за заг. ред. І. Д. Зверева; Луганський держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Центр навчальної літ., 2006. – 314 с.

3. Прихожан А. М. Психология сиротства / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 416 с.

4. Чистяк О. В. Особливості психічного розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу / О. В. Чистяк // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2014. – Вип. 2. – С. 266–272.

5. Дитячі будинки сімейного типу в системі захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // Соціальна педагогіка: підручник для студ. ВНЗ; за ред. А. Й. Капської. – К., 2009. – С. 259–277.

Ковальчук З. Я. Влияние сложных жизненных обстоятельств на психическое развитие ребенка

Проанализировано влияние сложных жизненных обстоятельств на психическое развитие ребенка. Охарактеризовано понятие «сложные жизненные обстоятельства». Уяснено, что психическое развитие ребенка в сложных жизненных обстоятельствах зависит от влияния среды, где воспитывается ребенок-сирота; недостатков в организации педагогических процессов в учреждениях государственной опеки и т. д.

Ключевые слова: *психическое развитие, сложные жизненные обстоятельства, сиротство, ребенок, общество.*

Kovalchuk Z. Ya. Influence of difficult circumstances on the mental development of the child

The article is devoted to the impact of complex life circumstances on the child's mental development. A characteristic of understanding complex life circumstances is given, which is explained as the impossibility of the person to live

and work normally, which leads to its lack of autonomy. The peculiarities of the mental development of the personality of the orphaned child are considered, which are brought up in the conditions of guardianship institutions. The statistical data on the number of orphans and children deprived of parental care in the Lviv region of Ukraine are indicated. It is established that each year their number increases, which negatively affects the mental development of such children. The bases of preventive work with orphaned children and their environment are analyzed. It is established that the preventive work contains 3 components: primary (general enlightenment), secondary (working with children and their families) and tertiary prevention (working with affected children). The author came to the conclusion that the factors that determine the child's mental development in difficult circumstances of life are reduced to the impact of the environment where the orphans are raised, as well as the shortcomings in the organization of pedagogical processes in guardianship institutions and the like. Children get in children's homes, foster families affected by difficult life circumstances and, therefore, it affects the mental development of the child. Factors that determine the mental development of children in difficult circumstances of life, reduced to anatomical and physiological disorders of the central nervous system (heredity, alcoholism, drug addiction, etc.); the impact of environment where the child is brought up orphan; shortcomings in the organization of educational process in institutions of care.

Key words: mental development, difficult life circumstances, orphan hood, a child, society.

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

УДК 159.321

М. П. Козирєв

ПСИХОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Розкрито поняття, концептуальні підходи, психологічні особливості, форми вияву, психолого-політичні чинники індивідуального сприйняття політичної влади. Проаналізовано психологію відносин «панування-підпорядкування» як сутність політичної влади, класифікацію її джерел, психологію мотивів і дій політичної влади, психологічні ресурси влади, мотиви досягнення влади тощо. Розглянуто, як у психології політичної влади враховують її основні форми вияву: силу, переконування або переконання, повноваження, примус, маніпуляцію, авторитет тощо.

Ключові слова: політична влада, владні відносини, психологічні особливості і форми вияву, психологія мотивів і дій.

Постановка проблеми. Політична влада охоплює своїм впливом усі рівні й виміри функціонування та суспільства загалом, і кож-